

M.F.AXUNDZADƏNİN HECA VƏZNİLİ ŞEİRLƏRİ

(Əvvəli ötən sayımızda)

Təntənəli bir üslunda yazılan bu mənzum məktubda rus ordusunun igidliyindən bəhs olunur, 1828-1829-cu il rus-türk müharibəsində iyirmi minlik qoşunla Balkan ölkələrini tutan general İvan İvanoviç Dibiçin və rus-İran (1806-1813; 1826-1828) müharibələrində və rus-türk müharibəsində (1828-1829) ordu birləşmələrinə ko-mandanlıq etmiş feldmarşal İvan Fyodoroviç Paskeviçin adları hörmətlə çəkilir. Napoleon Bonapartın 1814-cü ildə Rusiya-Fransa müharibəsində ağır məğlubiyyətinə işarə vuran müəllif hesab edir ki, bu müharibədə Osmanlıların ruslara qalib gəlməyi mümkün deyil. Şeirinin son bəndləri, demək olar ki, rus ordusunda döyüşən Qarabağ və Qafqazdan olan əsgərlərin tərənnümünə həsr olunmuşdur. Həmin bəndlərdə oxuyuruq:

M.F.Axundzadənin “Nəva” və “AriF” təxəllüsü ilə şeirlər yazan Cəfərqulu xana üç mənzum məktubu vardır ki, bunlar da heca vəznində, qoşma formasında qələmə alınmışdır. Həmin şeirlər XIX əsrin 50-ci illərinin sonu, 60-cı illərinin əvvəllərində yazılmışdır.

M.F.Axundzadənin mənzum məktubla müraciət etdiyi Cəfərqulu xan Məhəmməd həsən ağa oğlu Cavanşir (1785-1867) X.Natəvanın yaxın qohumu, daha doğrusu əmisi oğlu, Q.Zakirin də əmizadəsi olmuşdur. Qohum olsalar da həm X.Natəvan, həm də Q.Zakirlə aralarında ciddi ixilaflar yaşanmış, Q.Zakir hətta ona həcvlər də yazmışdır.

M.F.Axundzadə dövlət vəzifəsi ilə bağlı Şuşada olarkən onunla tanış olmuş, məktublardan birini onun nüfuzundan bəhrələnməklə əlifba layihəsini həyata keçirməyə kömək məqsədi ilə yazmışdır.

“Salam olsun məndən sərkar xana” misrası ilə başlayan yeddi bəndlik rədifsiz şeirin əlyazmasının sonunda verilmiş farsca verilmiş qeyddən məlum olur ki, şeir 1859-cu il yanvar ayının əvvəllərində M.F.Axundzadə Şuşa qalasında olarkən yazılmışdır. Şeirin ümumi məzmunundan belə məlum olur ki, Şuşada olarkən M.F.Axundzadə tərtib etdiyi yeni əlifba layihəsi ilə Şuşa ruhanilərini tanış edərək təşəbbüsünə

yardımcı olmaq üçün onlardan yardım istəmiş, ancaq yardım əvəzinə onların kəskin tənqidi ilə üzləşmişdir.

Şuşa mollalarını hədisə, Qurana münkir olan bir dəstə, “xətti-cədid”in - yeni xəttin, əlifbanın məqsədini anlamaqdan uzaq olan cahillər hesab edən şair ürəyi odlana-odlana yazır:

Şeirin son bəndində Cəfərqulu xandan soruşur ki, bir də Qarabağa gəlsin, ya yox? Hesab edir ki, əlifba sarıdan bir rahatlıq olmasa, təzədən oralara gəlməyimin mənası yoxdur. Həmin fikirlərini M.F.Axundzadə belə ümumiləşdirir:

M.F.Axundzadənin Cəfərqulu xana yazdığı “Hacı Qulu səndən, ey taci-sərim” misrası ilə başlanan şeiri tədqiqatçıların qənaətinə görə, 1860-cı ildə yazılmış, ilk dəfə Adolf Berjenin 1868-ci ildə Almanıyanın Leypsiq şəhərində nəşr etdirdiyi “Azərbaycan şairlərinin şeirləri məcmuəsi”ndə nəşr olunmuşdur.

Səkkiz bəndlik “Olubdur” rədifli ikinci mənzum məktubda toxunulan məsələlər əhatə dairəsinin genişliyinə görə ədəbin yuxarıda haqqında danışdığımız əsərlərindən fərqlidir. Belə ki, burada bir yox, bir neçə məsələdən söhbət gedir və maraqlı cəhət odur ki, bu əsərdə hadisələri fərdiləşdirmək meyili daha qabarıq şəkildə hiss olunur. Şeirin ilk:

misraları və şeirin sonrakı bəndlərindəki bəzi söz və ifadələr onu deməyə əsas verir ki, məktubun yazılmasının səbəblərindən biri, zənnimizcə, Şuşadan, həm də Pənah xanın nəslindən olub Tiflisdə yaşayan, əvvəllər Cəfərqulu xanla heç də yaxşı münasibəti olmayan bir şəxsin, daha doğrusu Hacı Qulunun xana münasibətinin yaxşılığa doğru dəyişməsindən sonra qələmə alınmışdır.

Şair münasibətin dəyişməsinə də eyhamlar vurur.

İlk bənddən belə anlaşılır ki, həmin illərdə Qafqaz canişinliyi baş idarəsinin rəisi və M.F.Axundzadə ilə isti münasibətləri olan A.F.Kruzenştern Cəfərqulu xana hökumət tərəfindən təltif olunacağı barədə söz vermiş, bu xəbər həmişə Cəfərqulu xanın qeybətini eləyən Süleyman xanı belə sevin-dirmişdir.

Satirik tonun zəif də olsa hiss olunduğu bu şeirdə ən çox adı hallanan Hacıdır. On puda qədər həlviyatın - şirniyyatın xan tərəfindən Mir Pəncə adlı birisinə sovqat kimi yetişməsindən sonra həmin sovqata sahib çıxan, vaxtilə xan haqqında artıq-əksik sözlər söyləyən Hacınn xana münasibətinin dəyişməsi, şirniyyatı qutuya qat-qat döşəməsi ironik bir ovqatla qələmə alınmış və şeirdə aşağıdakı kimi əksini tapmışdır:

İstehza ilə “Hacı olub indi əhli-kəramət”, - deyə Cəfərqulu xanı xəbərdar edən şeirin sonunda xana məsləhət görür ki, Kruzenşterninin vədini

yerinə yetirməsi üçün sizin ona bir məktub yazmağınız vacibdir.

Cəfərqulu xana ünvanlanan, Ya-zılma tarixi dəqiq bilinməyən, lakin məzmun və ruhuna görə XIX əsrin 50-ci illərin sonu, 60-cı illərin əvvəllərində yazıldığı ehtimal olunan “Səbəb nədir ki, yazdığım kağıza” misrası ilə başlanan səkkiz bəndlik şeir də qoşma formasında yazılmış, bu əsərdə də şairin ad, yaxud təxəllüsü verilmə-mişdir. Rədifsiz yazılan bu əsər daha çox şəxsi münasibətlər üzərində qurulmuş, şeirdə giley-güzar motivləri üstünlük təşkil edir.

Şair şeirin ilk iki bəndində Cəfərqulu xandan onun məktubuna cavab yazmadığı üçün gileylənilir və bunun səbəbini anlamadığını dilə gətirir. İkinci bənddə yazır:

Sonrakı bəndlərdə öz halı haqqında məlumat verir. Aydın olur ki, vəziyyətindən heç də xoşhal deyil. Bir tərəfdən gecə-gündüz yağan yağışlar, fəslin yazmı, payızmı, yoxsa qışmı olmasının dəqiqləşdirilməsinin çətinliyi, digər tərəfdən “xalqın pis işi”, mollaların fırıldaqları onu zinhara gətirib. Müəllif yazmağa çox məsələ və işlərin olduğuna işarə edərək vəd edir ki, inşal-lah qalaya, yəni Şuşaya gələndə gördüyüm işlər barədə ətraflı söhbət edirik.

M.F.Axundzadənin heca vəznində yazdığı şeirləri barədə fikirlərimizi ümumiləşdirərkən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, o, əruz vəznində olduğu kimi, heca vəznində də mükəmməl, sənətkarlıq cəhətdən qüsursuz əsərlər yazmağı bacarmış və şeirlərində ictimai mövzulara daha çox üstünlük vermişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. M.F.Axundzadə. Əsərləri. Üç cildə, I cild. Bakı: “Şərq-Qərb”, 2005
2. F.Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Bakı: “Maarif” nəşriyyatı, 1974
3. Salman Mümtaz. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı: Yazış, 1986
4. İslam Qəribli. Sözün sehri. Bakı: “Elm və təhsil”, 2014
5. V.V.Ütbulgskiy. Sovremennie kalendari stran bližneqo i sredneqo vostoka. Moskva: İzdatelgstvo «Nauka», 1964.

2019

TƏRANƏ ABDULLAYEVA,
AMEA Nizami Gəncəvi adına
Ədəbiyyat İnstititi Yeni dövr
Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin
əməkdaşı,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent